

ZA HRVATSKU FILOZOFIJU

U svojoj kritici moje Poviesti filozofije (Hrvatska Revija 1944. 395-397) Dr. Stanko Vujica kaže, da želi pomoći, kako bismo »i na području filozofije prekoračili granice početništva«. Uvjeren je naime, da smo u filozofiji još pravi početnici. Evo njegovih riječi zadržano s pogreškama (str. 395): »Poslije Boškovića ne dadasmo ni jednog dubljeg samostalnog mislioca. Nemamo uobće filozofske predaje. Nemamo svog domaćeg originalnog filozofa. Nitko nam ne dade izraziti naš filozofski sistem, u kojem bi našla sintezu naša samobitna duboko refleksivna narodna duša. Bazala, Stadler, Bauer, Zimmermann napisashe uglavnom udžbenike ili pak populariziraju strane, većinom skolastičke i njemačke nauke i sisteme, koji ne uhvatiše korien a niti kod naše malobrojne inteligencije. Slovenci u France Veberu dobiše originalnog samostalnog mislioca, a mi ga još čekamo«. Teška je to obtužba, koju naš kritičar diže protiv svih onih, koji su do sada kod nas radili na području filozofije. A bilo ih je više, nego li samo ona dva mrtva (Stadler i Bauer) i dva živa (Bazala i Zimmermann). Svima zamjerava ili spočitava, da je njihova filozofija tuđa duši hrvatskoga naroda. Kao razlog svoje velike tvrdnje navodi to, da je naša duša samobitna i duboko refleksivna. Iz toga izvodi, da nijedna filozofija, koja nije postala na hrvatskom tlu, ne može odgovarati zahtjevima naše narodne duše. Kao takve nenarodne filozofije spominje u prvom redu skolastičku filozofiju, a onda razne njemačke sisteme. Iz toga tumači, zašto ove filozofije »ne uhvatiše korien a niti kod naše malobrojne inteligencije«. Dok o hrvatskim filozofima tako nepovoljno sudí, misli, da je drugdje bolje, pa da čak i Slovenci imaju barem jednog originalnog samostalnog mislioca, koji nije nitko drugi, nego France Veber. Iz ovog žalostnog stanja, u kojem se nalazi filozofija kod Hrvata, izvodi, da »nije čudo, da svako domaće filozofsko djeło primamo kao dragocjeni doprinos; s toga gledišta nije to ni neopravdano«.

Evo, tako naš kritičar o našoj filozofiji i o našim filozofima! Jamačno ne bismo bili očekivali, da će netko o nama tako nepovoljno suditi. A tko je taj sudac? Čime je stekao pravo, postupati sa svim našim i živim i mrtvim filozofima kao s početnicima? Da je on sam već izdavao knjige na području filozofije, sigurno ne bi tako strogo sudio. Kao obično, tako su i kod nas sudci to stroži, što su manje sami stvorili, osobito na filozofskom području. Zato se ne smijemo čuditi, što i naš kritičar tako nemilo postupa s našim filozofima te ih sve, i žive i mrtve, naziva početnicima. Ali budući da naš kritičar želi pomoći, kako bismo »i na području filozofije prekoračili granice početništva«, to treba da pomno promatramo njegove upute.

V. zahtieva, da naš hrvatski narod mora imati svoju posebnu filozofiju. Kako bi se hrvatska filozofija morala razlikovati od svake druge, naš kritičar nije kazao. Niti je kazao, kako uobće možemo govoriti o nekoj »narodnoj« filozofiji. Zašto naš narod mora imati, čega nemaju niti Niemci niti Talijani niti Francuzi niti Englezi. Ima istina kod pojedinih naroda nekih posebnih načina izražavanja ili prikazivanja filozofskih misli, ali su misli iste, filozofija je ista. Što treba misliti u filozofiji, to ovisi o tom, koje probleme treba rješavati, i koji je istiniti odgovor na svaki pojedini problem. Tako i vidimo, da su kod filozofa najrazličitijih naroda, osobito poglavitih europskih naroda, problemi isti i rješavanja ista, ukoliko su

istinita. Zato se i borba između različitih sistema uvijek vodi oko toga, koja su rješenja istinita, a ne koja odgovaraju nekoj »narodnoj duši«. Zato svaki filozof traži od svih ljudi raznih naroda, da njegovu filozofiju priznaju kao jedino izpravnu, kao »svoju« filozofiju. Zar je Kant mislio, da njegova filozofija, njegova kritika čistoga razuma, vrijeđi samo za Niemce? Samo onaj filozof može govoriti o posebnoj filozofiji svakog pojedinog naroda, koji sam sebi ne vjeruje, nego koji se daje voditi od čuvstava ili od kojega drugoga nerazumskoga činbenika, koji dakle zastupa relativizam istine, bilo psihologizam bilo koji drugi relativistički sistem. Istinitost je glavno, sve je drugo sporedno! Zato je idealna ona filozofija, koja je istinita te zato vrijeđi za sve narode i za sve ljude. Time, i samo time, odgovara naravi svih ljudi i svih naroda, koji svi traže istinu. A istina je neovisna o podrijetlu. Za istinu je sve jedno, kojemu narodu pripada onaj, koji je na neko pitanje dao izpravan odgovor. Isto tako je za istinu sve jedno, na koji je način dotični mislilac došao do njezine spoznaje i kako je izrazio. Jedino je pitanje, da li sud odgovara stvari. Zato mogu kod izgradnje takve jedino istinite filozofije, koja jedina pravom nosi ovaj častni naslov, sudjelovati pripadnici najrazličitijih naroda i vremena. Zato može postojati »vječna filozofija — philosophia perennis«. Samostalnost svakog filozofa stoji u prvom redu u tome, da ima sposobnost i volju tražiti samo istinu i sve sile ulagati u to, da nađe istinu, i to što jasnije i što svestranije, t. j. prema tome, kako je ona povezana s drugim istinama. Postoji i neka samostalnost u prikazivanju, ali ova je sporednoga značenja.

Može li dakle skolastička filozofija ili koji drugi sistem biti »naša« filozofija? Odgovor na ovo pitanje ovisi o tom, da li je ovaj sistem istinita filozofija, t. j. da li je istina ono, što naučava. Da je skolastička filozofija uglavnom istinita filozofija, to nam jamči ne samo katolička Crkva, nego i sam razum. Ovaj dokazuje teze skolastičke filozofije. Stvarnost i podudaranje sa stvarnošću, stvarna jasnoća, to je mjerilo, prema kojemu skolastička filozofija sve prosuđuje. Ne kažemo, da je sve u skolastičkoj filozofiji dokazano. Kao svaka znanost, tako i skolastička filozofija u svome sistemu obuhvaća ne samo sigurne, po sebi jasne ili dokazane istine, nego i takve, koje nisu niti same po sebi jasne, niti su dokazane, nego su samo vjerojatne. Dapače ima i takvih, koje su krive. Po sebi se razumije, da nitko neće u svome sistemu zadržati nauke, za koje znade, da su krive. Zato skolastička filozofija, kao i svaki drugi sistem, napreduje, ako se ono, što je do sada bilo samo vjerojatno, sa sigurnošću utvrdi, a ono, što je krivo, izluči. Skolastička filozofija ne izbjegava, nego traži kritičko oko. Kritičko promatranje skolastičke filozofije otkriva nam istinitost njezinih poglavitih nauka u tolikoj mjeri, te u tome nadmašuje možda sve druge sisteme.

Samostalnost neke filozofije, bilo skolastičke bilo koje god druge, ne ovisi niti o načinu, kako se prikazuje, niti o svrsi, za koju se prikazuje. Samostalnost filozofskog djela ne prestaje time, što se zaodjene u ruho učenika. Svaki filozof može svoje samostalne misli prikazati i drugima, pa i svojim i tuđim učenicima. Neopravdano je dakle, što V. one naše filozofe, koji su uglavnom pisali učbenike, poradi toga izključuje iz broja samostalnih filozofa. Isto tako nije izpravno, što V. predpostavlja, da popularizator ne može biti samostalan filozof. Može netko za tim ići, pa i dobro uspjeti, da svoje samostalne misli popularizira, t. j. učini pristupačnima i manje naobraženim krugovima. Možda se još češće događa, da netko nije kadar, niti svojih nesamostalnih ili tuđih misli drugima učiniti razumljivima. Zato popularnost i nesamostalnost nije isto, kao ni nepopularnost nije istovjetna sa samostalnošću. U kojem su smislu naši filozofi, živi i mrtvi, popularizatori ili samostalni mislioci, na ovo pitanje V. daje najnepovoljniji odgovor, kojega nije ničim dokazao, premda ga ne bi smio izricati bez najstrožeg dokaza.

Naš kritičar veli, da filozofija, koju su do sada zastupali naši mislioci, a to je prema njegovu mišljenju skolastička filozofija uz razne njemačke sisteme, kod nas nije uhvatila koriena niti kod naše malobrojne inteligencije. On misli, da je to zato, jer je svaka ova filozofija tuđa našoj narodnoj duši. Ali jamačno može kod naše inteligencije uhvatiti koriena koješta, što je našoj narodnoj duši posve tuđe, plod tuđega, pa i krivoga mišljenja. Razlog dakle, zašto sistemi naših filozofa ne uhvatiše koriena kod naše inteligencije, ne stoji u tom, što su oni sistemi tuđi. Drugi moraju biti razlozi, kojih V. ne spominje niti ne traži. On ima pred očima drugo pitanje:

Kako ćemo prekoračiti granice početništva?

Ovo je pitanje slično onomu, koje si je postavio Kant, kad je razmišljao o tom, zašto filozofija, osobito metafizika, nije napredovala slično, kaošto je napredovala astronomija nakon Kopernikova preokreta? Kant je odgovorio, da treba i u filozofiji s Kopernikom preokrenuti red, t. j. da ne valja tražiti, da se filozofi ravnaju prema stvarima, nego da se stvari ravnaju prema njima. Slično jednostavno rješenje našeg problema, kako ćemo prekoračiti granice početništva, daje naš kritičar. On misli: »Želimo li prekoračiti granice početništva, budimo radije strogi sudije, nego mlitavi laskavci.« Drugo ništa ne spominje, kao da je to dovoljno. Glavno bi dakle prema tome bio kritičar, a ne filozof, kako su do sada mislili. Filozof bi morao promatrati kritičara, kako će njemu udovoljiti, a ne kritičar filozofa, kako će ga što bolje razumjeti, i kako će se što bolje okoristiti plodom njegova rada. Evo novoga Kopernikova rješenja!

Ali kakav mora biti kritičar? V. prije svega od njega traži, da ne smije biti mlitav laskavac. Mlitavi su laskavci krivi, što naša filozofija još nije prekoračila granica početništva. Zato treba zapriječiti, da ne bi došli do rieči mlitavi laskavci, kad jedan naš filozof opet izda novo djelo, želeći biti koristan našem hrvatskomu narodu. Kada naš hrvatski narod dobije jedno novo filozofsko djelo, onda neka progovara samo strogi sudija, a mlitavi laskavac neka šuti, jer inače ćemo se opet udaljiti od granica početništva. Ali koga naš kritičar smatra mlitavim laskavcem, a koga strogim sudijom? Ako mlitavim laskavcem zove onoga, koji hvali i ono, što ne zaslužuje pohvale ili priznanja, ima pravo. Ako li misli, da je mlitav laskavac i onaj, koji ne traži samo slabooe i nedostatke, nego i vrline i zasluge svoga pisca i njegova djela, pa ove možda i više iztiče, nego li slabooe, onda naš kritičar nema pravo. Nije mlitav laskavac onaj, koji traži i rado prizna je i iztiče vrline i zasluge svoga pisca, nego on time vrši samo dužnost ljubavi i pravde i zahvalnosti prema piscu, što je stvorio djelo, od kojega će mnogi drugi imati korist, a možda jedini pisac neće imati nikakve vidljive koristi. Kaošto naš kritičar nije kazao, koga smatra mlitavim laskavcem, tako ne kazuje ništa o tom, koga naziva strogim sudcem, koji će našu filozofiju povesti preko granica početništva. Je li takav sudac onaj, koji samo kudi i nabraja nedostatke i slabooe, a za vrline i zasluge svoga pisca nema oka? Takav sudac sigurno neće nikoga povesti preko granica početništva. Sudac mora nada sve biti pravedan. A za to mora djelo svestrano promatrati, da može onda ne samo osuditi ono, što je zlo, nego i priznati ono, što je dobro. Kritičar, koji kod svojih pisaca vidi samo zlo, a dobrih strana ne vidi ili neće da ih iztakne, ne vrši svoje dužnosti. Onaj kritičar, koji samo nastoji, kako bi nanizao što dužji popis slabooa, a o dobrim stranama šuti, nije pravedan, pa makar na svršetku dodao nekoliko banalnih fraza, u kojima izjavljuje, da nije htio djelu škoditi i poreći mu svaku vrijednost, dapače da je s nekim stvarima i zadovoljan, možda i s čitavim djelom »globalno« uzetim. Zašto kod priznanja ne ide u tančine kao kod nabranja nedostataka?

Pravedan sudac mora suditi prema stalnim izpravnim načelima, kojih se mora i sam držati. Zato moramo promotriti ona načela, koja naš kritičar ima pred očima, i gledati, kako ih se sam drži.

Prvo načelo: Obseg razprave pokazuje, kako je pisac prema nekemu razpoložen. Zato mi veoma zamjerava, što sam Ivanu Duns Skotu posvetio samo 17 stranica, a Sv. Tomi 172 čini se, da moj kritičar iz toga zaključuje, da do Sv. Tome držim 10 puta više, nego li do Skota. Ovo načelo ne odgovara istini. Može razprava od 17 stranica, pa i manje, pokazivati puno veće poštovanje prema onomu, kome je posvećena, nego li jedna čitava knjiga. Jamačno ni moj kritičar ne želi, da prema duljini njegovih razprava prosudujemo njegovo poštovanje prema raznim osobama ili predmetima.

Drugo načelo: Povjestničar filozofije neka samo kaže, što su pojedini filozofi mislili ili naučavali, a neka šuti o tom, što on sam sudi o dotičnim mislima ili naukama. Neke čitateljima prepusti, da sami sude. Može se tako pisati poviest, ali ne mora. Mogu kazati, što sudim o onim mislima ili naukama koje sam iznio kao nauku nekog filozofa. Zašto ja ne bih smio i obrazlagati svoj sud, dokazujući, da je dotična nauka kriva ili izpravna, koristna ili opa na? Zašto ja ne bih smio kazati, da je neka nauka u skladu s nekim filozofskim sistemom? Zašto ne bih smio kazati, da neka nauka odgovara ili ne odgovara skolastičkoj ili tomističkoj filozofiji? Ako su čitatelji kadri, da sami izpravno sude, biti će im drago, kad vide, da se slažemo u sudu. Ako li nisu kadri, moj će sud biti nuždan, da tako mogu upoznati istinu, poglavitu vrednost svake nauke ili misli. Budući da V. ima tako nepovoljan pojam o stanju filozofije »kod naše malobrojne inteligencije«, morao bi priznati, da kod nas treba ne samo pripoviedati, što su pojedini filozofi naučavali, nego i kazati, što ove nauke vriede pred sudištem istine. Moj se kritičar ni sam ne zadovoljava pripoviedanjem, nego sudi, dapače gotovo samo sudove izriče, razpravljajući o mojoj Poviesti filozofije. Zato V. daleko prekoračuje granice objektivnosti, kad mi pripisuje »fanačičku ekskluzivnost«.

Treće načelo: Povjestničar mora sam pročitati i proučiti sva djela svakog mislioca, o kojem pripovieda ili čiju nauku izlaže. Naš se kritičar čudi, kako ja mogu kazati, da to nije moguće, i da je bolje, služiti se tudim radom, nego staviti na sebe nemogući zahtjev. On misli, da nikada ne mogu znati, komu mogu pokloniti svoje povjerenje, ako nisam sam sve pročitao i proučio. Prema njegovu mišljenju ja poklanjam svoje povjerenje samo onomu i svakomu onomu, koji je prijatelj skolastičke filozofije te se tako zaplićem u vrzno kolo. **Odgovaram:** Tudim se radom mora služiti ne samo povjestničar, nego i svaki znanstveni radnik. Nitko nije sam sebi dovoljan. Komu mogu i moram pokloniti svoje povjerenje, o tom ne odlučuje pripadnost ovomu ili onomu sistemu, nego historijska kritika. Bez ikakva dokaza V. meni prinisuje mišljenje, da samo skolastik i svaki skolastik zaslužuje moje povjerenje. Napokon, je li V. pročitao sva djela svih onih mislioca, o kojima izriče svoje sudove, oprečne mojim sudovima? Tko će biti tako raivan, da bi to vjerovao? Niti V. naređi makar i najmanji pokušaj dokaza, da su moji sudovi krivi, nego on to jednostavno tvrdi, zahtievajući od svojih čitatelja sliemu vjeru. Dapače čini se, da nije niti mojih razloga pročitao, budući da se nikako na njih ne obazire.

Četvrto načelo: Treba se čuvati svega, što bi moglo biti neugodno častnim otcima Franjevcima, osobito govoreći o Ivanu Duns Skotu. **Odgovaram:** Zar treba paziti samo na Franjevce, a ne i na sve druge najrazličitije redovnike, pa i na svjetovne svećenike i laike, i na katolike i na pripadnike drugih vjeroispovijesti? Ali što će se onda uobće moći u poviesti kazati? Isto tako, ako se određuje, koliko prostora treba posvetiti pojedinim filozofima, neće nikad svi biti zadovoljni. Franjevci sami očito ne mogu priznati ovo načelo, jer u znanosti niti izbjegavaju sve ono, što bi drugima moglo biti neugodno, niti posvećuju u svojim djelima svakomu misliocu, osobito nefranjevcu, toliko prostora, koliko bi drugi željeli. V. mi veoma zamjerava, što moja razprava o Skotu nije dulja, što sam spomenuo poznatu staru priču, da je možda bio živ zakopan, i što ne pokazujem oduševljenja za svaku Skotovu nauku. V. sumnja čak i sam li to učinio zlonamjerno. Zato je moju razpravu osudio najnepovoljnijim izrazima. Mišlim, da njegov gnjev nije opravdan. Skotu sam posvetio više prostora, nego li ikojem drugom sredovječnom misliocu, izuzev jedinog

Sv. Tomu. Riešio sam razne prigovore, koji se iznose protiv Skotove osobe i nauke, obćenito uzete. Riešio sam i poteškoću, koju neki osnivaju na temelju one izmišljene priče, i dao Skotovoj svetosti najveće priznanje. Sakupio sam s najvećom pomnjom franjevačku bibliografiju, osobito naših suvremenika hrvatskih Franjevaca. Zato ne razumijem, kako V. može tvrditi, da Franjevcima nisam izkazao dužnog poštovanja. Uvjeren sam, da ih je V. mnogo teže uvriedio time, što je proglasio njihovu filozofiju, Skotovu i Bonaventurinu i filozofiju čitavog franjevačkog reda od davnine, nesamostalnom filozofijom, koja ne može odgovarati našoj narodnoj duši. Franjevačka je naime filozofija skolastička filozofija.

Peto načelo: Treba se čuvati pobožnih i propovjedničkih izraza. **Odgovaram:** Treba se držati zlatne sredine. V. mi zamjerava osobito, što više puta spominjem Providnost Božju. On misli, da to nije znanstveno, i da za to filozof ne smije govoriti o Providnosti Božjoj i upotrebljavati je za tumačenje povjestnih činjenica. Ovo je mišljenje moga kritičara posve krivo. Obstoječnost Božja i Providnosti Božje dokazana je na najznanstveniji način s potpunom sigurnošću te se prema tome može upotrebljavati kao svaka druga znanstvena istina. Čini se, da V. nije čitao ni Platona ni Aristotela ni Plotina, ni Cicerona, ni Descartesa, ni Leibniza, ni tolikih drugih filozofa, koji se ne stide govoriti o Bogu i Providnosti. Što se napose tiče propovjedničkih izraza, V. krivo misli, da je to već propovjednički ton, ako kažem, da je Platon ili Aristotel ili Plotin bio jedan od najvećih filozofa. Ako je neki filozof doista bio jedan od najvećih filozofa svih vremena, zašto se ovo ne bi smjelo kazati? A svaki od onih, koje sam tako nazvao, bez sumnje je bio jedan od najvećih filozofa. Isto vrijedi i za učenjake, kojima sam dao sličan častni pridjev. I Origen i Euzebije iz Cezareje bili su doista učenjaci prvoga reda svih vremena.

Šesto načelo: Treba dobro poznavati hrvatski jezik i stil. **Odgovaram:** Ne valja u ovom zahtjevu pretjerivati, nego treba se u tom držati zlatne sredine. Filozof ne mora biti esteta. Prema sudu ogromne većine svih do sadašnjih recenzenata mojih knjiga i članaka moj je jezik uglavnom dobar. Isto sam čuo od mnogih čitatelja svih, pa i najviših kategorija, i sveučilištnih profesora. Tko će dokazati, da su svi oni, koji su do sada tako povoljno sudili o mom jeziku i stilu, bili samo mlitavi laskavci? A zašto bi mi laskali, kad se od mene nemaju ničemu nadati, budući da ne mogu ništa drugo, nego samo raditi na čast i korist našega hrvatskoga naroda, za njegove vrhovne interese, a sve to bez ikakve vlastite nagrade. Otkakle dakle to, da su sada, kad je izišla moja četvrta hrvatska knjiga, neki iznenada tako oštro ustali protiv mog jezika i stila? Tako su me više puta pitali. **Odgovorio sam i odgovaram:** Što o toj stvari znamem, ne spada u javnost, dok Providnost Božja ne otkrije zastor kulisa, da možemo vidjeti sve one, koji učestvuju u ovoj drami. Ali eto, meni se počimaju zamjeravati izrazi, koji se nalaze u našim najboljim rječnicima, i zahtijevati, da se služim izrazima, kojih oni rječnici ne poznaju. Tako se V. čudi, što neprestano pišem opovrgnuti na mjesto opovrgnuti. Opovrgnuti ima Filipović, Divković (refutare), Adamović (refuter), Maretić (u Jezičnom Savjetniku), dok nijedan od njih ne pozna opovrgnuti. Zahtieva se promjena izraza, kojom se mienja čitav smisao. Tako V. traži, da Aristotelovu izreku »To Proton kinoun akineton on« prevedem sa »Prvi nepokrenuti Pokretač«, na mjesto »Prvi nepokretni Pokretač«. Ali Bog je ne samo »nepokrenut«, nego i »nepokretan«, t. j. nije samo nepromijenjen, nego je i nepromjenljiv! V. ne vidi, kolika je razlika između ova dva izraza: »Okrivljivati rad i skepticizma« i »Okrivljivati sa skepticizma«. U prvom se slučaju predpostavlja istinita krivnja, a u drugom samo optužba, koja je možda kriva. Kod mene se osuđuje poredak rieči, koji se nalazi i kod najboljih pisaca. Isto vrijedi i za sve ostale jezične primjetbe moga kritičara. Što se napose tiče prigovora, da su moji nazivi sredovječnih mislilaca potpunoma neodređeni, odgovaram: Ova je želja opravdana i biti će u novom izdanju po mogućnosti izpunjena. Ipak valja primietiti, da ova jedinstvenost nije nužna. Kod imena glavno je to, da su stvarno uvijek određena, t. j. da se uvijek znade, na koga se misli; a to je u mojoj poviesti uvijek jasno. Vanjski znak dotičnog čovjeka (kao i drugih stvari) može biti raz-

ličit, bilo istodobno, bilo u raznim vremenima, kao što svjedoče činjenice ne samo srednjeg, nego i našeg doba. Mogao bih nabrojiti čitav niz ljudi, koji su svoje ime promijenili. Jedan se prije zvao Vuco, onda Vucić, zatim opet Vuco; drugi zvao se najprije Čiča, onda Čičić. Kako treba i jednoga i drugoga nazivati u povijesti? Ovakva neodređenost nije bila manja ni u srednjem ni u starom vijeku. Nije dakle nužno, tražiti od mene, da svakoga mislioca nazivam uvijek i na svakom mjestu na posve isti način. Bez ikakve se potrebe V. spotiče i o moj oblik Abelardo, Fulberto i t. d. i traži, da kažem Abelard, Fulbert. Moj oblik sigurno dobro odgovara hrvatskim ušima. V. mi zamjerava, što sam stvorio nov izraz »krivost«, pa misli, da u našem jeziku ne zvuči dobro. Ako u našem jeziku dobro zvuči blagost, radost, različitost, jednakost, kao i mnogo drugih sličnih riječi, zašto bi rieč krivost zvučila zlo? Što možda V. još nije čuo ili čitao ove riječi, ništa ne mienja na stvari. Ako dakle sve prigovore i zamjerke, koje V. diže protiv mog jezika, pomno promotrimo, moramo se čuditi, kako je mogao tako nemilo osuđivati moj jezik i utvrditi, da nemam nikakva smisla za jezik i stil, i da sam vrlo loš poznavalac hrvatskoga jezika. Je li dobar poznavalac hrvatskog jezika onaj, koji poput V. kaže sudija na mjesto sudac, služi se mnogim tuđicama na mjesto dobrih hrvatskih riječi, piše protiv korienskog pravopisa udžbenik na mjesto učbenik, primjedba na mjesto primjetba, kaže, da nam nitko ne d a d e izraziti naš filozofski sistem, na mjesto nitko ne z n a d e (ili ne znam, kako je V. mislio i što je htio kazati)? Ako V. odgovara, da su to tiskarske pogrješke, onda neka se ne sablažnjuje, što nalazi i u mojoj knjizi dosta tiskarskih pogrješaka. Ako je V. ostavio toliko pogrješaka u maloj recenziji od dvie stranice, koliko bi ih bilo u knjizi od 450 stranica?

Možda bismo mogli naći još drugih načela, koja moj kritičar kao »strogi sudija« propisuje svima onima, koji žele pomoći, kako bi naša filozofija što prije i što bolje prekoračila granice početništva. Ali svakako među ovim načelima ne nalazi se ono, da kritičar mora što pomnije promatrati i proučavati sadržaj onoga djela, o kojem hoće izreći svoj sud, da tako može čitateljima dati što potpuniji pojam o čitavom djelu, osobito u pogledu ideja, o kojima ovisi sva vrijednost i sva korist svakog filozofskog djela. V. o sadržaju potpunoma šuti tako, da čitatelji njegove kritike ne mogu nikako saznati, o čemu zapravo knjiga razpravlja, i što mogu iz nje naučiti, i što iz nauka, koje su u njoj sadržane, sledi.

Budući da je naš kritičar tako shvatio svoju zadaću, imat će od njega malo koristi svi oni, koji žele, da naša hrvatska filozofija ili filozofija kod hrvatskoga naroda što bolje napreduje i da prekorači granice početništva, kojih prema njemu još nije prekoračila. Ipak sam kritičaru zahvalan i na onome, što je učinio, i na primjetbama, koje su išle za tim, da se djelo oslobodi koliko moguće svih slaboba. Nadam se, da će se izpuniti ova želja moga kritičara.

Franjo Šanc D. I.